

A NYUGDÍJASOK HELYZETE ÉS PROBLÉMÁI

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

Az utolsó száz évben lezajlott gazdasági fejlődés egyik nagy eredménye, hogy ma nyugdíjasként élhet az öregkorú népességnek jelentős része. A korábbi századokban a munkaképtelenné vált öregek közül csak azok rendelkeztek saját, rendszeres jövedelemmel, akik a privilegizált társadalmi osztályokhoz tartoztak, és az öregkorúak többsége vagy gyermekeire szorult, vagy pedig könyöradományok elfogadására kényszerült. A XX. század közepére az öregkorúak ellátása a társadalom egészének lett elsősorban a feladata, és a nyugdíjrendszerek kiterjesztésével az öregek közül egyre többen folytathatják önálló, független életüket azután is, hogy kikapcsolódtak a termelő munkából.

Minden öregedő ember számára megnyugtató tudat, hogy munkaképtelenné válása után majd nyugdíja biztosítja megélhetését, sőt nem is kell megvárnia, hogy munkaképtelenné legyen, hanem bizonyos korhatár elérése után nyugalomba mehet még viszonylag jó fizikai és lelki állapotban is. Amikor azonban az öregkorú dolgozók betöltik a nyugdíjkorhatárt és nyugdíjjogosulttá válnak, már nem egységes magatartásuk: csak egy részük kíván nyugdíjba menni, másik részük igyekszik kitolni a nyugdíjazás időpontját. Ez utóbbiak magatartásának legfőbb oka, hogy félnak azoktól a változásoktól, amelyeket a nyugdíjazás hoz az öregedő ember életében.

A nyugdíjazás kétségtelen egyik napról a másikra alapvető változásokat okoz az öregek életében. A változások sokrétűek, nem korlátozódnak az életnek egy szektorára, kihatásuk tapasztalható különféle vonatkozásokban. A produktív munkából kiváló nyugdíjasnak egész életrendjét meg kell változtatnia; egészen új időbeosztást kell kialakítania és új életcélokat kell választania. Eközben alkalmazkodnia kell a nyugdíjazás következtében megváltozott anyagi lehetőségekhez is és tudomásul kell vennie, hogy a társadalom őt, mint nyugdíjast már másképpen ítéli meg: módosult társadalmi pozíciója és sok esetben családi megbecsülése is. Az új helyzethez való alkalmazkodás nehéz feladat az öregedő ember számára, aki rendszerint már koránál fogva konzervatív, elvesztette rugalmasságát és fél a változásoktól.

A nyugdíjas élet békeessége, harmóniája függ attól, hogy a nyugdíjasnak mennyire sikerül úrrá lenni a nyugdíjazással fellépő problémákon. A nyugdíjasok helyzetének megértéséhez ezért e problémák megismerése elsőrendű feladat. A nyugdíjazásból következő nehézségek valamennyi nyugdíjasnál előfordulhatnak, de gyakorlatban az egyes emberek életében különféle

mértékben jelentkeznek. A nyugdíjas réteg rendkívül heterogén: igen nagy különbség van az egyes nyugdíjasok között aszerint, hogy biológiai és pszichológiai öregedésük milyen fokú, milyenek családi körülményeik és hogy milyen a társadalmi helyzetük, szociális eredetük. Mindezen tényezők és a tényezők kombinációja fontos szerepet játszik abban, hogy a nyugdíjazással járó válság hogyan jelentkezik. A nyugdíjasok helyzetének vizsgálatakor e különbségekre is tekintettel kell lenni; quantitative fel kell mérni, hogy az egyes problémák milyen gyakorisággal lépnek fel, és előfordulásuk vagy hiányuk milyen tényezőkkel hozható összefüggésbe.

A NYUGDÍJASOK PROBLÉMÁI

A nyugdíjasok leggyakoribb és legáltalánosabb panaszai anyagi helyzetükkel kapcsolatosak. Az anyagi gondok egyrészt abból adódnak, hogy a nyugdíjas réteg átlagos jövedelme alacsony, másrészt pedig annak a következményei, hogy nyugdíjazáskor mindenkinek hirtelen csökken a jövedelme, függetlenül attól, hogy mekkora is lett nyugdíjának abszolút összege.

A nyugdíjasok átlagos jövedelme világszerte alatta marad az aktív keresők átlagos jövedelmének, és a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban a nyugdíjasok sokkal nagyobb számban szerepelnek, mint ami számárányuknak megfelelően. Ennek legfőbb oka az, hogy a nyugdíj összegét rendszerint úgy állapítják meg, hogy az az utolsó keresetnek csak egy bizonyos hányadát képezze. Az alacsony nyugdíjszínvonal másik oka azzal függ össze, hogy az egyszer megállapított nyugdíjak igen stabilok, emelésükre sokkal ritkábban kerül sor, mint a bérek emelésére. A nyugdíjak emelkedése lassan és jelentősen lemaradva követi a kereseteket, a bérek emelkedését, és sokszor még az árak emelkedésével sem tud lépést tartani. A nyugdíjasok reáljövedelme általában nem igen változik, és így a nyugdíjasok már egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben részesülnek a gazdasági fejlődés újabb eredményeiből.

Az egyes nyugdíjasok anyagi helyzete erősen változó nyugdíjak összegétől, egyéb jövedelmi forrásaiktól, a háztartásukban élők számától függően. A nyugdíjazáskor azonban valamennyiüknél anyagi gondot okoz a nyugdíjazással járó jövedelem-csökkenés. A gondok esetleg csak átmenetiek, néhány hónap alatt sikerül a fogyasztási kiadások egyensúlyba hozása, máskor viszont állandósulnak, mert a nyugdíjas nem tud alkalmazkodni az új helyzethez, ragaszkodik bizonyos fogyasztási szokásokhoz, esetleg a társadalmi presztízshoz kiható külszín fenntartásához, amely olyan kiadásokkal jár, melyek már nem állnak arányban a csökkent jövedelemmel. Súlyosbíthatja a nyugdíjasok anyagi problémáit, ha nyugdíjazásuk után új típusú kiadások is felmerülnek, mint például a betegségekkel kapcsolatos többletkiadások.

Az anyagi helyzet felméréséhez nem elégséges a nyugdíjak összegét vizsgálni, hanem figyelembe kell venni a nyugdíjas háztartásának egyéb bevételi forrásait is, valamint a háztartásban élők számát. Az anyagi helyzetnek általában jobb mutatója a nyugdíjas háztartásában egy főre jutó jövedelem, mint a nyugdíj összege.

A kereső munkából való kiválás a jövedelem csökkenésén kívül még egyéb problémát okozó változásokat is hoz az öregedő emberek életében. Következik ez abból, hogy a társadalmi termelésben való részvétel nemcsak

keresetet biztosít a dolgozók számára, hanem ezenkívül tevékenységi teret és a társadalmi kapcsolatok egész sorát.

A munkában eltöltött évtizedek során az öregedő ember számára már szükségletté vált bizonyos aktivitás kifejtése. Amíg a kereső munkában foglalkoztatott, addig adott az aktivitás lehetősége és módja, függetlenül attól, hogy mennyire szereti munkáját. A nyugdíjazáskor megszűnik a már rutinná vált tevékenység és helyette az aktivitás új formáját kell a nyugdíjasnak kialakítani. Ez gyakran zökkenőmentesen történik, máskor viszont egyáltalán nem sikerül a probléma megoldása.

A dolgozó ember elsősorban munkája révén kapcsolódik a társadalomhoz: az alkalmazásban állók helyét a társadalomban elsősorban munkakörük szabja meg, ettől függ társadalmi presztizsük, érintkezési körök, de fontos szerepe van munkakörüknek a családon belüli tekintély és nem utolsósorban öntudatuk, önértékelésük szempontjából is. A munka során kialakult érintkezési kör jelenti a dolgozók számára a legfontosabb tájékoztató keretet; ismereteik, véleményük nagymértékben attól függnék, hogy munkakörük kikkel hozza őket össze, mi a környezetük véleménye, és magatartásukat is részben az határozza meg, hogy mit vár e környezet tőlük. A munkából való kiválással megszűnik a társadalmi presztizs alapja, megszakadnak az addig oly fontos kapcsolatok, és ha nem sikerül e kapcsolatokat helyettesíteni, akkor a nyugdíjasban úrrá válhat a magárahagyatottság, a mellőzöttség érzete és elszigetelődése bizonytalanná teheti tájékozódását a társadalomban.

A munkából való kikapcsolódás okozta krízis különféle mértékben jelentkezik az egyes nyugdíjasoknál, és változó az is, hogy a felmerülő problémákat milyen módon és mennyi idő alatt tudják megoldani. A nyugdíjasok magatartása közötti eltérés különféle okokra és okok kombinációira vezethető vissza. Így a magatartás nagy mértékben függ attól, hogy a nyugdíjast utolsó munkaköre mennyiben kötötte le: kizárólag pénzkereseti lehetőségnek tekintette-e, vagy azonosulni tudott munkájával, munkakörével; volt-e utolsó munkája mellett egyéb feladata is, mely rendszeres és tartós elfoglaltsággal járt, mint például családosi nőknél a háztartás vezetése. Kihatással lehet a nyugdíjazással kapcsolatos magatartásra az egész karrier lefolyása is: mennyiben volt az sikeres, vagy mennyiben érték a dolgozót csalódások, mellőzések, amelyek miatt elkedvetlenedett és a nyugdíjazás nyomozó állapotnak vet véget. Fontos a krízis szempontjából a nyugdíjas egészségi állapota; ettől függ, hogy még mennyiben érzi magát munkaképesnek, illetve esetleg betegsége miatt már régóta készült a nyugdíjba menetelre. Döntő szerepe van a nyugdíjas személyiségének, különösen annak, hogy az öregedő ember még mennyiben dinamikus és hogy mit őrzött meg korábbi rugalmasságából.

Az új életmód kialakítása, új kapcsolatok teremtése és az új társadalmi pozíció kiépítése azoknál a nyugdíjasoknál megy a legnehezebben, akik a nyugdíjazásra egyáltalán nem készültek elő, nem készítették tervet arra nézve, hogy mit csinálnak majd, ha nyugdíjasok lesznek, sőt egyenesen menekültek még a nyugdíjasság gondolatától is. Ezek számára jelenleg a társadalom igen kevés segítséget tud nyújtani. A mai társadalomban még egyáltalán nem alakult ki konkrét elképzelés arra nézve, hogy miként is kell egy nyugdíjasnak élnie: inkább csak negatív normáink vannak arra nézve, hogy mi az, ami már nem tartozik a nyugdíjasokra. A nyugdíjas állapothoz

nem kapcsolódik semmiféle társadalmi szerep, magatartásukat sem szabályozzák elvárás kategóriák. Ez nagyrészt annak a következménye, hogy a nyugdíjasság történetileg új állapot; a korábbi századokban az öregek kapcsolódása a társadalom aktív életéből egészen másképpen, sokkal lassabban ment végbe, és az öregeknek bizonyos funkcióik maradtak egészen addig, amíg teljesen tehetetlenné nem váltak¹.

A probléma megoldása ma ott a legegyszerűbb, ahol a nyugdíjas nyugdíjazása után ismét alkalmazást vállal. Történhetik ez teljes munkaidőben, de a társadalmi kapcsolatok szempontjából hasonló értékű az is, amikor a nyugdíjas korábbi munkahelyén korlátozott munkaidőben dolgozhatik.

A nyugdíjasok egy kis csoportját alkotják azok, akiket *Riesman* az autonóm öregeknek nevez (1). Ezek olyan szellemi dinamizmussal, belső erővel és érdeklődéssel rendelkeznek, hogy számukra nincs szükség külső támogatásra: alkotó tevékenységet tudnak kifejezni, függetlenül attól, hogy aktívak-e, vagy nyugdíjasok és hogy a társadalom mit vár tőlük.

A nyugdíjasok egy jelentős hányada családjában találja meg a számára szükséges működési teret és a nélkülözhetetlen emberi kapcsolatokat. Ez az öregek életének tradicionális útja. A család azonban az elmúlt száz év alatt jelentősen megváltozott és a nyugdíjas aktivitása számára egészen más lehetőségeket biztosít, mint amelyet nyújtott száz évvel ezelőtt az öregedő családtagok számára. Régen a paraszt, kisiparos vagy kiskereskedő családban a termelő munkától fokozatosan visszahúzódó öregember mindig található még könnyebb, kiegészítő munkákat, amelyek a termeléssel voltak kapcsolatosak, és amelyeket végezve továbbra is hasznosnak érezhette magát. Az öregkoruak családi tekintélyét pedig biztosította az, hogy a családi vagyon felett halálukig ők rendelkeztek.

Ma az öregek családi szerepe és rangja egészen más tényezőktől függ. A család már csak ritkán termelő egység és a nyugdíjasok esetében nem nyújt lehetőséget arra, hogy rendszeresen produktív munkát végezzenek. A család ma elsősorban fogyasztási egység és a családi munkafeladatok is a fogyasztással kapcsolatosak. Hasonlóan megváltozott a családi presztizs alapja is: a szocialista társadalmakban a vagyon szerepe egészen háttérbe szorult, de a gazdasági fejlődés következtében ma már a kapitalista országokban is egyre csökken azoknak a családoknak aránya, amelyekben a vagyon szerepet játszik és a vagyon feletti rendelkezés joga az öregeknek presztizst ad.

A család elsősorban a nyugdíjas nők számára nyújt működési teret. A háztartását vezető dolgozó nő számára a nyugdíjazás feltétlenül nagy könnyítést hoz s ugyanakkor nincs is olyan nagy zökkenő, mert háztartásában folytathatja megszokott munkáját. Más a helyzet a férfiak esetében: ők sokkal nehezebben találhatnak új szerepet a háztartásban. Sokszor a férj otthoni szerep-keresése teljesen felboríthatja az addigi nyugodt házasetetet is. Ott, ahol az asszony sohasem volt kereső, az évek során kialakul egy fajta matriarchatus a háztartás és a gyermekek nevelése tekintetében. A nyugdíjas férj ezt a rendet zavarja meg, beleszólva olyan kérdésekbe, melyek eldöntését hallgatólagoosan évtizedeken keresztül átengedte feleségének. A házasság

¹ Az agrár társadalmakban például a még valamennyire munkaképes öregembernek nem lehetnek szerephiány problémái. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az agrár társadalomban az öregedés a társadalmi szerepek tekintetében nem okozott volna problémát. Sok családi konfliktusnak volt az oka, hogy az öreg családfe nem akarta tudomásul venni ereje hanyatlását, ragaszkodott korábbi szerepeihez s nem elégedett meg a kevesebb energiát igénylő, de ugyanakkor alacsonyabb presztizsű szerepekkel.

kritikus periódusát hozza a férj nyugdíjazása magával, mert mint ahogyan *Wilma Donahue* írja, a házasság akkor válik először napi 24 órás együttléttel járó kapcsolattá (2).

A nyugdíjasok egy részének életében fontos szerepet játszanak a gyerekek és különösen az unokák. Sok családban az unokák ellátása és nevelése a nagyszülőknek lett a feladata; ez az állapot az utolsó évtizedek gazdasági fejlődésének eredménye, mely mind nagyobb arányban kapcsolja be a gyermekes anyákat is a termelésbe. A múlt században a gyermekeket csak elvétve nevelték a nagyszülők, akiknek szerepe inkább csak bizonyos tradíciók átadására korlátozódott. A nagyszülő szerep tehát új, és a nyugdíjasok egy része számára igen fontos; azonban ez csak egy kis rész, tekintettel arra, hogy ennek kialakulásához többnyire szükséges, hogy a nagyszülők az unokákkal együtt lakjanak. Az együttlakás gyakorisága országonként változó, de általában egyre ritkább. A többgenerációs család feltétlen visszaszorulóban van, és a nagyobb települési mobilitás abban az irányban hat, hogy a gyermekeknek egyre növekvő hányada kerüljön távol földrajzilag szüleitől.

Gyermekeik jelentőségét a nyugdíjasok életében két szempontból kell vizsgálnunk: a csökkent jövedelmű nyugdíjas gyermekeitől remélhet anyagi támogatást, és a munkatársaitól, ismerőseitől elszakadó öregember családjában várhat veszteségéért kárpótlást.

Az anyagi támogatás gyakorisága és mértéke országonként és koronként igen erősen változik: függ a nyugdíjak átlagos színvonalától és az általános gazdasági helyzettől. A nyugdíjasok többnyire nem szívesen veszik igénybe gyermekeik anyagi támogatását, nyomasztó számukra a gyermekektől való függés (3, 4). Sokkal erősebb az érzelmi kapcsolatokra való igényük, azonban e téren gyakoriak az öregek csalódásai. A csalódások részben abból következnek, hogy a nyugdíjas szülő a korábbi társadalmi pozíciójából és családi státusából megszokott módon próbál beavatkozni gyermekei életébe, és a felnőtt gyermekek ezt már nem hajlandók elfogadni. Ellenállásukban fontos szerepe van a generációs különbségeknek, de annak is, hogy a nyugdíjas családfo tekintélye már az ő szemükben is csökkent.

A napi munka kötöttségétől szabadulva a nyugdíjas egyik legfontosabb feladata az egyszerűen korlátlanul rendelkezésére álló szabad idejének felhasználása. Ez különösen azoknál a nyugdíjasoknál válik központi problémává, akiknek csekélyek a családi, háztartási feladatai és nem folytatnak kereső foglalkozást csökkentett munkaidőben.

A szabadidő-felhasználás a modern társadalom általános problémája a nyugdíjasok esetében azonban a szabadidő-felhasználás jellege és célja más, mint az aktív dolgozóknál: nem jelent kikapcsolódást a munkából, funkciója nem az, hogy felfrissülést hozzon, hanem ennek során kell lezajlania az ember számára szükséges aktivitásnak is. Ennek a tevékenységnek lehet a társadalomra, a nyugdíjas közvetlen környezetére nézve is hasznos eredménye, de végcélja többnyire mégis csak magának a szabadidőnek kitöltése.

A megfelelő szabadidő-felhasználás kialakulását megnehezíti, hogy a nyugdíjas aktív dolgozó korában olyan módokon használta ki szabad idejét, amelyek nyugdíjas korában vagy egyáltalán nem jöhetnek számba, vagy pedig nem hozhatnak megoldást.

A mai idők átlag emberének szabadidő felhasználását elsősorban az jellemzi, hogy passzív szórakozás segítségével megy végbe, mely fogyasztással jár és költségbe kerül. Ehhez szoktak hozzá a nyugdíjasok is. Nyugdíjazásuk után azonban a kiadásokkal járó szórakozásokban egyszerre csak igen csökkent mértékben vehetnek részt. Már csak azért is új utakon kell keresnünk a megoldást. Ezen túlmenőleg azonban célszerű, ha a nyugdíjasok szabadidő kihasználása nemcsak passzív szórakozással történik, hanem találnak módot szórakozást jelentő aktív tevékenységre is. Lehet ez társadalmi jellegű: különféle önkéntes szervezetek munkájába való tevékeny bekapcsolódás; lehet korábbi passziók most már rendszeres folytatása, mint amilyen a keréteszkedés, vagy valamilyen egyéb fizikai munka végzése, de lehet szellemi alkotó munka végzése is.

Az aktív tevékenységgel eltöltött szabadidő feltétlenül elősegíti azt, hogy a nyugdíjas kialakítsa harmonikus öregségét. Azonban ez általában csak azoknál érhető el, akiknél a tevékenységeknek már volt előzménye a nyugdíjazás előtti időkben. A múlttal való szakítás a nyugdíjasok életében itt is nehéz és rendszerint az öregedő emberek továbbra is a megszokott módon kívánnak szórakozni, ha pedig ez nem megy, akkor nem keresnek új lehetőséget, hanem rezignáltakká válnak, egyre inkább elzárkóznak, és szabadidejük teherként nehezedik rájuk.

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL REPREZENTATÍV VIZSGÁLATAI

1963-ban a Központi Statisztikai Hivatal Népesedési és Szociálisstatisztikai főosztálya több szakaszból összetevődő vizsgálatorozatot indított meg, amelynek során a nyugdíjasok helyzetével és problémáival kíván foglalkozni. A nyugdíjasok helyzetének és problémáinak vizsgálatát az tette időszzerűvé, hogy a nyugdíjasok száma az utóbbi évek során Magyarországon rohamosan emelkedett, és 1963-ban már több mint egy millió személy részesült nyugellátásban.

A nyugdíjasok számának emelkedése nagyrészt annak a következménye, hogy az öregek aránya is állandóan nő a népességben. Az öregkorúak arányának növekedése a XX. század folyamán világszerte megfigyelhető jelenség, amely széleskörű gazdasági és társadalmi következményei miatt ma már nemcsak a demográfusokat, hanem a közgazdászokat és szociológusokat is egyre inkább foglalkoztatja (5–13). Az öregkorúak aránya Magyarországon ma még elmarad ugyan az elöregedésben legelől járó nyugat-európai országokban tapasztalható arányok mögött², azonban már nálunk is elég magas ahhoz, hogy mind gazdasági, mind társadalmi téren komoly problémákat okozzon. (V. ö. *Szabady Egonnak* a Nemzetközi Gerontológiai Társaság 1963. augusztusi kongresszusára beküldött tanulmányát). (14)

A nyugdíjasok számának emelkedésében igen fontos szerepe van annak is, hogy Magyarországon a szocialista társadalmi rend kialakulásával a társadalom vette magára az öregek eltartási terheinek zömét és ez a nyugdíj-ellátásra jogosultak körének nagyarányú kiterjedését jelentette.

² 1960-ban a népszámlálás idején Magyarországon a 60 éves és idősebb népesség aránya az össznépességben 13,8% volt. Ugyanakkor az azonos korcsoportokhoz tartozók aránya Ausztriában 17,7; Belgiumban 17,6; Franciaországban 17,3; Angliában 17,2; a Német Szövetségi Köztársaságban 16,0% volt. 1960. január 1-től 1963. január 1-ig a 60 éven felüliek aránya Magyarországon jelentősen tovább emelkedett, s egy százalékkal több volt, mint a népszámlálás idején (14,8 százalék).

A Központi Statisztikai Hivatalnak a nyugdíjasok helyzetével foglalkozó első vizsgálata 1963 tavaszán zajlott le: a Szociális-statisztikai osztály kb. egy százalékos reprezentatív felvételt hajtott végre kérdőívek útján a nyugdíjasok körében. A második felvételre 1963/64 telén került sor; ez alkalommal a Szociális-statisztikai osztály interjúk segítségével 147 budapesti nyugdíjas helyzetét és problémáit vizsgálta meg. Az első felvételnek kettős célja volt: egyrészt adatokat kívánt szerezni az 1963. évi nyugdíjasok összetételéről néhány fontos jellegzetesség szerint, amelyek a nyugdíjintézeti nyilvántartás alapján nem álltak rendelkezésre; a felvétel másik célja pedig az volt, hogy egy alampintát teremtsen, amelyből azután már strukturált mintákat lehet kiválasztani a további vizsgálatokhoz. Az interjúk segítségével végrehajtott második vizsgálat mintája már az alampintából kiválasztott strukturált minta lett³.

A MAGYAR NYUGDÍJASOK MEGOSZLÁSA ÉS HELYZETE

A reprezentatív felvétel legfontosabb eredményei a nyugdíjasok összetételére nézve a következőkben foglalhatók össze:

1963 tavaszán a magyarországi nyugdíjasok között valamivel több volt

³ Az első vizsgálathoz az egy százalékos mintát az Országos Nyugdíjintézet nyilvántartásából választottuk ki mechanikus eljárással. (Az Országos Nyugdíjintézetben kívül még nyugdíjat folyósított a MÁV Nyugdíjhivatal és a Kisipari Szövetkezeti Kölesznös Biztosító Intézete.) Az 1963-as év elején az Országos Nyugdíjintézet 894 300 személynek folyósított nyugdíjat; a vizsgálat azonban nem foglalkozott azokkal, akik baleseti járadékosok, kegydíjasok, segélyben részesítettek, mivel a cél azoknak az öregkorú nyugdíjasoknak a megismerése volt, akik rendszeres nyugellátásban részesültek. Figyelmen kívül hagytuk a termelőszövetkezeti járadékosokat is, mint olyan réteget, mely ugyan rendszeres nyugdíjat kap, de számos jellegzetességében alapvetően eltér a többi nyugdíjastól. Így a vizsgálati mintát a fennmaradó 568 000 személy közül választottuk ki.

Összesen 7253 kérdőívet küldtünk szét. Visszaérkezett 5659 kérdőív, azaz a válaszolás aránya 78 százalék volt. A visszaérkezett kérdőívek közül összesen 5181-et dolgoztunk fel, a szétküldött kérdőívek 71 százalékát.

Megvizsgáltuk, hogy a nem válaszolás milyen mértékben befolyásolhatta a kapott eredményeket. Tekintve, hogy a nem-válaszolónak is tudtuk nemét, címét, születési évét és nyugdíjának összegét, néhány sajátosság szerint – nem, kor, lakhely, település jellege, nyugdíj összege – összehasonlítottuk a nem válaszolókat az összes válaszolókkal. Az ellenőrző vizsgálatok azt mutatták, hogy a férfiak nagyobb arányban küldték vissza a kitöltött kérdőíveket, mint a nők. 100 férfi közül héttel több válaszolt, mint 100 nő közül. Ez azt eredményezte, hogy a feldolgozott anyagban a férfiak valamivel nagyobb arányban szerepelnek, mint a valóságban.

Eltérés mutatkozott a válaszolás arányában a megkérdezettek lakóhelyének településjellege szerint is. A válaszolók aránya a községekben volt a legmagasabb (80,4) és Budapesten a legalacsonyabb (70,4). Születési év szerint vizsgálva az tapasztalható, hogy 55 és 79 év között nincs lényeges eltérés az 5 éves korcsoportokra jellemző válaszolási arányokban, viszont 80 éven felül a válaszadás aránya már eszik. A nyugdíj összege és a válaszolás aránya között nem mutatható ki határozott összefüggés.

A vizsgálati minta reprezentatív jellegét kétféleképpen ellenőriztük:

a) A vizsgálat eredményeként kapott átlagos nyugdíj összegét összehasonlítottuk az Országos Nyugdíjintézet által ellátott azon nyugdíjasok átlagos nyugdíjával, akik közül a mintát kiválasztottuk. A vizsgálat időpontjában, 1963 áprilisában annak az 568 000 főnyi sokaságnak, amelyből a reprezentatív kiválasztottuk, átlagos nyugdíja 644 Ft volt. A mintában szereplő nyugdíjasok átlagos nyugdíja ettől csupán öt forinttal tért el (639 Ft). Ez az eltérés még 95 százalékos valószínűségi szint mellett sem szignifikáns.

b) A vizsgált nyugdíjasok nem, kor és családi állapot szerinti megoszlását összehasonlítottuk az 1960. január 1-i népszámláláskor magukat nyugdíjasoknak vallók hasonló megoszlásával. A megoszlások hasonlósága mind a három esetben feltűnően nagy és arra enged következtetni, hogy a minta kiválasztásánál sikerült a nyugdíjasoknak egy olyan csoportját megkapnunk, amely a legfontosabb sajátosságok szerint megfelelően képviseli a nyugdíjasok összességét. A nyugdíjasok családi állapot szerinti százalékos megoszlása például a következő hasonlóságot mutatja:

	Férfi		Nő	
	1963. IV.	1960. I.	1963. IV.	1960. I.
Nőtlen, hajadon	3,7	3,5	12,0	12,2
Házasság	80,8	81,4	14,6	13,2
Özvegy	13,0	13,4	69,2	71,0
Elvált	2,5	1,7	4,2	3,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

a nő, mint a férfi (51,4 illetve 48,6 százalék)⁴. A nyugdíjas férfiak a legnagyobb arányban a 60–64 éves korcsoportból kerültek ki. A nők esetében is a 60–64 éves korcsoporthoz tartozók aránya volt a legnagyobb, itt viszont jelentős volt az 55–59 éves korcsoporthoz tartozók aránya.

1. A nyugdíjasok százalékos megoszlása nem és korcsoport szerint

Процентное распределение пенсионеров по полу и возрастным группам
Percentage Distribution of Pensioners
by Sex and Age Groups

Korcsoport (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (4)
55–59 éves	—	21,0	10,8
60–64 éves	35,7	26,7	31,1
65–69 éves	30,1	20,1	24,9
70–74 éves	17,8	13,9	15,8
75–79 éves	10,5	10,1	10,3
80–84 éves	4,6	5,8	5,2
85–89 éves	1,2	2,1	1,7
90 éves és idősebb ..	0,1	0,3	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) мужчины; (3) женщины; (4) всего.
Heading: (1) Age groups; (2) males; (3) females; (4) total.

60 éven felül az egyes korcsoportokon belül a férfi-nő arány erősen változott: míg 74 éves korig a férfiak voltak többségben a nyugdíjasok között, 75 éven felül már a nők kerültek túlsúlyba. Az össznépeségben valamennyi 60 éven felüli korcsoportban a nők voltak erős többségben.

A nyugdíjasok 62 százaléka városban lakott. Különösen magas volt a Budapesten lakók aránya: 35 százalék⁵. Lényeges különbség mutatkozott nemek szerint a lakóhely településjellege szerinti megoszlásban: a nőknél sokkal magasabb volt a városi (67 százalék), ezen belül a budapesti (40 százalék) nyugdíjasok aránya, mint a férfiaknál (56, illetve 30 százalék).

A városi nyugdíjasok magas aránya elsősorban azzal függ össze, hogy a városi népességnek sokkal nagyobb hányada állt már régen is olyan alkalmazásban, amely nyugdíjjogosultságot vont magával, mint a falusi népességnek⁶. Viszonylag kicsi a nyugdíjasok városba áramlása; erre enged következtetni, hogy a budapesti nyugdíjasok 82 százaléka, a vidéki városokban élőknek 78 százaléka már 1945 előtt is jelenlegi lakóhelyén lakott.

1963 tavaszán a nyugdíjasok több mint háromnegyed része fizikai dolgozó volt utolsó foglalkozása szerint. Ez az állapot az utolsó évtizedben lezajlott fejlődés következménye: korábban, 1945 előtt még elsősorban csak a szellemi dolgozók számíthattak nyugdíjra megöregedésük esetén.

Népgazdasági ágak szerint vizsgálva a nyugdíjasok megoszlását azt tapasztaljuk, hogy közöttük legnagyobb számmal az iparban foglalkoztatottak, illetve hátramaradottaik szerepeltek, akik az összes nyugdíjasoknak

⁴ Ha figyelembe vesszük, hogy a nők között magasabb volt a nem válaszolás aránya, mint a férfiaknál és a kapott arányokat ennek megfelelően korrigáljuk, akkor a nők aránya emelkedik és 53,6 százalék lesz.

⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy a nem válaszolás aránya Budapesten magasabb volt, mint a községekben és az arányokat ennek megfelelően korrigáljuk, akkor azt kapjuk, hogy 1963 tavaszán a nyugdíjasok 37 százaléka élt Budapesten.

⁶ A termelőszövetkezeti járadékosok figyelembevételével természetesen emelkedne a falusi nyugellátottak aránya.

egyharmadát tették ki. Magas volt a közalkalmazottak aránya is: ők képezték a nyugdíjasok egyötödét. Ez az arány lényegesen magasabb volt, mint a közalkalmazottak aránya az aktív keresők között, és részben azzal magyarázható, hogy a közszolgálati alkalmazottak már a nyugdíjbiztosítás kiterjesztése, általánossá válása előtt is biztosítottak voltak, és így jelenleg a már régen nyugdíjba ment öregek között igen nagy számmal szerepelnek. Ezzel szemben a mezőgazdasági nyugdíjasok aránya alacsonyabb volt a felvétel idején, mint a mezőgazdasági alkalmazottaké; ebben viszont az játszik szerepet, hogy a felvétel nem terjedt ki a termelőszövetkezeti járulékosokra.

A reprezentatív felvétel időpontjában az átlagos havi nyugdíj összege 639 Ft volt. Ez az összeg jelentősen alatta maradt az állami szektorban foglalkoztatottak havi átlagkeresetének, mely 1963. II. negyedévében 1684 Ft-ot tett ki.⁷

A havi nyugdíj nagysága tekintetében lényeges különbség mutatkozott a saját jogú és az özvegyi jogú nyugdíjasok között: míg az előbbiek átlagos havi nyugdíja 737 Ft volt, addig az özvegyi nyugdíjasoké csak 374. A leggyakrabban előforduló érték a saját jogú nyugdíjasoknál 573 Ft, az özvegyi jogúaknál pedig 356 Ft volt.

A nyugdíjasok megélhetésére nézve a reprezentatív vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a nyugdíjasoknak kb. csak egyharmada él kizárólag nyugdíjából; a többiek életében fontos szerepet játszanak egyéb jövedelmek is.

A nyugdíjasok kb. egyötöde vállalt kereső munkát: 17 százalék keresete nem haladta meg az 500 Ft-ot, míg 3 százalék volt olyan, aki a teljes havi munkaidőt ledolgozva 500 Ft-ot meghaladó munkabért kapott.

A nyugdíjjogosultak között nagy számmal voltak olyanok, akik teljes munkaidőben dolgoztak, de ezalatt az idő alatt, amíg munkavállalásuk tartott, nyugdíjat nem kaptak. Ezek a reprezentatív felvétel anyagában nem szerepeltek, tekintettel arra, hogy a vizsgálat csak olyanokkal foglalkozott, akik rendszeres nyugellátásban részesültek. A nyugdíjkérdéseket rendező 1958. évi jogszabályok szerint az öregségi nyugdíj folyósítása szünetel, ha a nyugdíjas újból munkaviszonyba lép. Nem szünetel a nyugdíj abban az esetben, ha az újból munkaviszonyban álló nyugdíjas munkabére nem haladja meg a havi 500 Ft-ot, és csökkentett nyugdíjat folyósítanak azoknak, akik már régebben, az 1958. évi jogszabály hatálybalépése előtt mentek nyugdíjba, és nem részesültek az új rendelkezéseknek megfelelő nyugdíjkiegészítésben. A fentemlített 3 százalék teljes munkaidőben dolgozó nyugdíjas tehát csupán az ismét dolgozó nyugdíjasoknak azon kis hányada, akik már régebb idő óta nyugdíjasok és viszonylag alacsony nyugdíj mellett dolgoznak teljes állásban.

A kereső munkát végző nyugdíjasok aránya magasabb volt a szellemi foglalkozásúaknál, mint a fizikai dolgozók között.

A nyugdíjasok 32 százalékának megélhetésében fontos szerepet játszott a családi támogatás. 18 százalékuk eltartásához járult hozzá a vele közös háztartásban élő házastárs, gyermek vagy egyéb rokon, és így a nyugdíjas életszínvonala magasabb lehetett annál, mint amit akkor tudott volna elérni,

⁷ Az állami szektorban foglalkoztatottak havi átlagkeresetével összevethetjük a saját jogú nyugdíjasok átlagos nyugdíját is: a keresetek és nyugdíjak közötti különbség így csökken, de még a saját jogú nyugdíjasok átlagos nyugdíja is alatta marad a foglalkoztatottak havi átlagkeresete felének is.

ha csak kizárólag nyugdíjából élt volna. A nyugdíjasok 14 százaléka pénztámogatásban részesült családjá, rokonai részéről. Az így támogatottak kétötöde magányosan élt, vagy házastársával kettesben, a többiek gyermekekkel vagy rokonaikkal laktak együtt s vagy tőlük kaptak pénzsegélyt, vagy pedig valamelyik másik, távol élő gyermeküktől, rokonuktól.

A nyugdíjasok státusz problémáinak vizsgálatához szükséges két csoportra bontani a nyugdíjasokat nyugdíjjogosultságuk fajtája szerint. A nyugdíjazás hatását a megszokott életmódra, a társadalmi kapcsolatokra csak azoknál érdemes vizsgálni, akik maguk álltak megelőzőleg szolgálati viszonyban, aki sajátjogú nyugdíjas. Az első felvétel szerint a nyugdíjasoknak 73 százaléka sajátjogú nyugdíjas. A többiek elsősorban özvegy nyugdíjasok, akiknek életében a nyugdíjassá válás egészen más jelentőségű, mint a sajátjogúaknál.

Az első felvétel során megismertük a nyugdíjasok megoszlását nyugdíjfolyósításuknak kezdeti éve szerint. Ha a sajátjogú nyugdíjasok esetében ezt a megoszlást a korszerinti megoszlással kombináljuk, meglepő eredményt kapunk. Az mutatkozik ugyanis, hogy a nyugdíjasok többsége nem akkor megy nyugdíjba, amikor eléri a nyugdíjkorhatárt, hanem sokszor évekkel azután. Az 1959—1962 folyamán nyugdíjazottak kor szerinti megoszlását megvizsgálva például azt tapasztaljuk, hogy e négy év alatt a nyugdíjasoknak csak 25 százaléka ment nyugdíjba közvetlenül a nyugdíjkorhatár elérésekor.

2. Az 1959—1962-ben nyugdíjazott sajátjogú nyugdíjasok százalékos megoszlása aszerint, hogy a nyugdíjkorhatárhoz viszonyítva mikor mentek nyugdíjba

Процентное распределение пенсионеров собственного права, переведенных на пенсию в 1959—1962 гг., смотря по тому, когда они выходили на пенсию по сравнению с предельным возрастом пенсии

Percentage Distribution of Pensioners on their own Right, Placed in 1959—1962 on the Retired List, According to their Retiring as Compared to the Pension Age Limit

	Százalékos megoszlás (1)		
	Férfi (2)	Nő (3)	Összesen (4)
1. A nyugdíjkorhatár elérésekor (60, illetve 55 éves korban)	27,0	21,0	25,1
2. A nyugdíjkorhatár elérését követő évben (61, illetve 56 éves korban)	17,2	12,7	15,8
3. A nyugdíjkorhatár elérését követő 2—4. évben (62—64, illetve 57—59 éves korban)	21,3	20,8	21,1
4. A nyugdíjkorhatár elérését követő 5—9. évben (65—69, illetve 60—64 éves korban)	19,5	25,7	21,5
5. A nyugdíjkorhatár elérését követő 10. évben és azután (70 éves és idősebb, illetve 65 éves és idősebb)	15,0	19,8	16,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Процентное распределение; (2) мужчины; (3) женщины; (4) всего.

Вертикальная графа: 1. При достижении предельного возраста пенсии (в возрасте 60 или 55 лет); 2. в году после достижения предельного возраста пенсии (в возрасте 61 или 56 лет); 3. на 2—4 года, 4. на 5—9 годы, 5. на 10 годы после достижения предельного возраста пенсии.

Heading: (1) Percentage distribution; (2) males; (3) females; (4) total.

Lateral text: 1. At attaining the pension age limit (aged 60 resp. 55); 2. in the year after attaining the pension age limit (aged 61 resp. 56); 3. 2—4 years, 4. 5—9 years, 5. 10 years after attaining the pension age limit.

Abban, hogy a nyugdíjasok nagy része több évvel a nyugdíjkorhatár elérése után ment nyugdíjba, két tényező játszott szerepet. Az első az, hogy Magyarországon a társadalmi-gazdasági rendszer átalakulásával kapcsolatban sok öregkorú dolgozó csak későn került alkalmazásba, korábban önállóként tevékenykedett. Ennek következtében a nyugdíjkorhatár elérésekor még nem rendelkezett a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati idővel. Az 1963/64 telén interjúk segítségével végrehajtott felvétel alkalmával számos olyan hetven év körüli nyugdíjossal találkoztunk, aki csak egy-két évvel ezelőtt mehetett nyugdíjba, mert korábban még nem voltak meg a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati évei.

Az interjúk vizsgálat során azonban megmutatkozott, hogy a kései nyugdíjazásoknál fontos szerepet játszott az is, hogy az öregkorú dolgozók egy része nem kívánt nyugállományba kerülni, igyekezett kitolni a munkából való kiválás időpontját. A volt fizikai és a volt szellemi dolgozók között egyaránt találkoztunk olyanokkal, akik még szívesen tovább dolgoztak volna, de munkahelyük nem tartott többé igényt szolgálatukra. Ezek a nyugdíjasok azt a vágyukat, hogy a nyugdíjkorhatáron túl dolgozzanak, részben anyagi indokokkal magyarázták, többségükben azonban e mellett szerepelt még a társadalom számára hasznos további tevékenység igénylése is.

A nyugdíjasokkal folytatott beszélgetések során kiderült, hogy azoknak a nyugdíjasoknak, akik a korhatár elérésekor saját elhatározásból mentek nyugdíjba, jelentős része szintén tovább kívánt még dolgozni, de már csak csökkentett munkaidőben, a nyugdíjrendelkezés nyújtotta keretek között. A Központi Statisztikai Hivatal első felvételének eredményei szerint a nyugdíjasok 20 százaléka tudott nyugdíjazása után kereső munkát végezni: ez a 20 százalék tehát az, mely nem kapcsolódott ki teljesen a munkából és ennél fogva náluk nem szűnt meg a termeléssel járó aktivitás lehetősége és nem szakadtak meg kapcsolataik sem. A csökkent munkaidőben tovább dolgozó nyugdíjas változatlanul úgy érezheti, hogy még hasznos és fontos tagja a társadalomnak és nem fenyegeti a társadalmi elszigetelődés sem.

A vizsgálatok foglalkoztak a nyugdíjasok családi helyzetével és kapcsolataival. Megállapítottuk, hogy a nyugdíjasok életében fontos szerepe volt a családnak: közel háromnegyed részük élt családi környezetben.

A férfiak számára a legfontosabb családi kapcsolatot feleségükhöz való viszonyuk jelentette. A reprezentatív vizsgálat eredményei szerint a nyugdíjas férfiaknak nagy többsége, közel 80 százaléka volt házas, viszont a nyugdíjas nők közül csupán 15 százalék volt házas állapotú. A nők között magas volt a hajadonok aránya, de a legnagyobb súllyal az özvegyek szerepeltek. Ez természetesen következik már abból is, hogy a nyugdíjas nőknek kb. fele özvegyiségénél fogva, özvegyi joron kapott nyugdíjat.

A nyugdíjasok többségének, több mint 70 százalékának volt élő gyermeke. A gyermekek különösen azoknak a nyugdíjasoknak életében játszottak fontos szerepet, akik gyermekükkel egy lakásban is laktak. Ezeknek aránya viszonylag magas, több mint 36 százalék. A nyugdíjas szülők gyermekeikkel elsősorban a községekben éltek együtt, de még Budapesten is magas volt az együttélő nyugdíjasok aránya: 34 százalék.

A nyugdíjasok 22 százaléka lakott unokájával vagy unokáival együtt. Az unokákkal együtt lakó nyugdíjasok aránya szintén a községekben volt a legnagyobb, de még Budapesten is elérte a 19 százalékot.

A nyugdíjas szülők számára fontos tevékenységi teret nyújthat gyermekük, unokájuk ellátása, gondozása. Az első felvétel szerint a nyugdíjasok 26 százaléka végzett valamilyen munkát gyermeke részére; a nyugdíjas nők 31, a nyugdíjas férfiak 22 százaléka. A budapesti nyugdíjasok körében végrehajtott második felvétel még inkább felhívta a figyelmet e munkakapcsolatok fontosságára. A gyermekükkel és unokájukkal együttélő nyugdíjas nők szinte kivétel nélkül a közös háztartás vezetői voltak — amennyiben egészségi állapotuk megengedte. Számos esetben az anyák, illetve nagymamák már azért is mentek nyugdíjba, hogy azután teljes erejükkel családjuk rendelkezésére állhassanak. A nagyapák számára is fontos aktivitás az unokákkal való foglalkozás, de ez már nem olyan általános jellegű, és különösen pedig nem olyan centrális fontosságú, mint a nyugdíjas nagymamák esetében.

A nyugdíjasok 22 százaléka élt egyedül. Közülük 75 százalék volt özvegy. Teljes izolálódásra, elszigetelődésre, magára hagyatottságra elsősorban ezeknél az egyedül élőknel lehet számítani.

Intézeti háztartásban — szociális otthonokban — csupán egy százaléka élt a nyugdíjasoknak. További két százalék lakott nem rokon személyekkel közös háztartásban.

A reprezentatív felvételek foglalkoztak a nyugdíjasok egészségi állapotával is. Ennek során azt kívántuk megállapítani, hogy a tartós betegségek milyen gyakorisággal fordulnak elő a nyugdíjasoknál, és hogy kb. mekkora azoknak a nyugdíjasoknak aránya, akiknek életében már a betegségek játszószék a legfontosabb szerepet.

Az egészségi állapotra vonatkozó kérdésekre kapott válaszok szerint a nyugdíjasoknak közel fele egyáltalán nem volt ágyban fekvő beteg a vizsgálatot megelőző 16 hónap alatt. 18 százalékuk volt egy hónapnál rövidebb ideig fekvő beteg. 11 százalékuk 5—8 hétig, 4 százalékuk 9—12 hétig és 10 százalékuk feküdt három hónapnál tovább, illetve állandóan betegségé következtében.

Az ágyban fekvő betegek arányánál természetesen magasabb azoknak a nyugdíjasoknak aránya, akik a 16 hónap alatt valamilyen betegséggel orvosi kezelést alatt álltak. Azonban — figyelembe véve a nyugdíjasok korát — még mindig elég magas volt azoknak aránya — 30 százalék —, akiket semmiféle betegséggel sem kezelték.

A vizsgált idő alatt a nyugdíjasok 16 százaléka vett igénybe kórházi ápolást. Többségük egy hónapnál rövidebb ideig tartózkodott a kórházban.

A beteg nyugdíjasok ápolását otthon elsősorban házas társuk, gyermekük és egyéb rokonuk végezte. Ahol a házas társ élt, ott őreá hárult a beteg gondozása; a nyugdíjasok 41 százalékát ápolta házas társa. A nyugdíjasok gyermekei az esetek 22 százalékában szerepeltek mint betegápolók, az unokák és egyéb rokonok pedig a nyugdíjasok 10 százalékát ápolták. A feltett kérdésre a nyugdíjasok 13 százaléka azt válaszolta, hogy ha ágyban fekvő beteg, akkor senki sem ápolja, ami a nyugdíjasok egy jelentős hányadának teljes magára hagyatottságára utal.

A szabadidő felhasználásával kapcsolatban az első vizsgálat csak azzal foglalkozott, hogy a nyugdíjasok milyen érdeklődést mutattak a világ eseményei iránt és hogy kulturális érdeklődésük milyen módon nyert leginkább kielégítést.

A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a nyugdíjasok kulturális érdeklődésének kielégítésében a legnagyobb szerepe a rádióknak van. A megkérdezettek 56 százaléka válaszolta, hogy rendszeres rádió hallgató, 27 százalékuk hallgatott alkalmanként és csak 13 százalékuk nem hallgatta a rádiót.

A rendszeres rádióhallgatók gyakorisága a korrallal csökkent, de még a 80 éves és idősebbeknél is elérte a 33 százalékot.

A rendszeresen napilapot olvasók aránya elmaradt a rádióhallgatók mögött; ez csak 49 százalék volt. A magasabb korcsoportokban a napilap olvasók gyakorisága is erősen csökkent. A napilap olvasás rendszeressége tekintetében lényeges különbség volt a nyugdíjasok között korábbi foglalkozásuk jellege tekintetében. Azoknál, akik utolsó foglalkozása szellemi jellegű volt, a rendszeres újságolvasók aránya 66 százalék, azoké pedig, akik egyáltalán nem olvasnak újságot, 6 százalék; ezzel szemben a volt fizikai dolgozóknál az arány 45, illetve 19 százalék.

A nyugdíjasok többsége, 51 százaléka könyvet is olvasott. 22 százalékuk olvasott 1962 és 1963 első hónapjai folyamán átlagosan havonta egy vagy annál több könyvet, 10 százalékuk pedig a feltett kérdésre azt válaszolta, hogy „sok” könyvet olvasott a vizsgált időszakban. Az újságot egyáltalán nem olvasók arányához (17 százalék) képest elég magas volt a könyvet egyáltalán nem olvasók aránya: 36 százalék. Az újság- és könyvolvasás között nincs szoros összefüggés: a rendszeres újságolvasóknak például több mint egyötöde könyvet egyáltalán nem olvasott.

A nyugdíjasok lakásukon kívül lezajló kulturális eseményekben csak igen korlátozott mértékben vettek részt. Erre utal az, hogy a mozilátogatások aránya viszonylag alacsony volt. 45 százalékuk egyáltalán nem járt moziba, 32 százalékuk igen ritkán, 3 százalékuk negyedévenként, 9 százalékuk havonta egyszer és 7 százalékuk hetenként. A televízió a mozit és egyéb otthonukon kívüli szórakozást és művelődési lehetőséget csak kis hányaduknál pótolta; a nyugdíjasok 9 százaléka élt olyan háztartásban, ahol televíziós készülék volt.⁸

Míg az első felvétel a passzív szórakozás kérdésével foglalkozott, addig a budapesti interjúk segítségével végrehajtott vizsgálat elsősorban azt igyekezett kideríteni, hogy milyen mértékben használják fel a nyugdíjasok szabad idejüket aktív tevékenység kifejtésére. E vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy viszonylag igen kevés volt az olyan nyugdíjas, aki valamilyen nem-kereső és nem családi-háztartási tevékenységet tudott a maga számára találni. A leggyakoribb a kerti munka vagy a ház karbantartásával kapcsolatos munkák elvégzése volt. Ezenkívül, a 147 felvétel során mindenféle tevékenységgel találkoztunk — irodalmi alkotás, kamarazene intenzív gyakorlása, magas és alacsony színvonalú barkácsolás, társadalmi szervezetek munkájában való részvétel, stb. —, azonban összefoglalóan tapasztalatunk mégis az volt, hogy a nyugdíjasok többsége szabad idejét a korábban már megszokott módokon igyekszik eltölteni, ami viszont csökkent anyagi lehetőségeik és gyengülő erejük miatt egyre nehezebbé válik.

⁸ A felvétel idején, 1963. áprilisában Magyarországon a háztartások kb. 12 százalékában volt televíziós készülék.

IRODALOM

1. *David Riesman: Some Clinical and Cultural Aspects of the Aging Process.* Riesman: Individualism Reconsidered. Garden City 1955. 164—165. pp.
2. *Wilma Donahue, Harold L. Orbach, Otto Pollak: Retirement: The Emerging Social Pattern.* C. Tibbitts (szerk): Handbook of Social Gerontology. Chicago 1960. 372. pp.
3. *Rudolf Tartler: Das Alter in der modernen Gesellschaft.* Stuttgart 1961. 73 pp.
4. *Wilma Donahue: etc.* i. m. 374 pp.
5. *F. A. Bond, R. E. Baber, J. A. Vieg, L. B. Perry, A. H. Scaff, L. J. Lee: Our Needy Aged.* — New York 1954.
6. *Ernest W. Burgess: Aging in Western Culture.* E. W. Burgess (szerk): Aging in Western Societies. Chicago 1960. 3—28. pp.
7. *Eugene A. Friedman: The Impact of Aging on the Social Structure.* C. Tibbitts (szerk): i. m. 120—144. pp.
8. *Philip M. Hauser, Raul Vargas: Population Structure and Trends.* E. W. Burgess (szerk): i. m. 29—53. pp.
9. *Clyde V. Kiser: The Aging of Human Populations: Mechanism of Change.* C. Tibbitts, Wilma Donahue (szerk): Social and Psychological Aspects of Aging. New York 1962. 18—35. pp.
10. *Henry D. Sheldon: The Changing Demographic Profile.* C. Tibbitts (szerk): i. m. 27—61. pp.
11. *Peter Townsend: The Family Life of Old People.* London, 1957.
12. *Le vieillissement des populations et ses conséquences économiques et sociales.* Études démographiques, No. 26., Nations Unies, New York, 1956.
13. *Symour L. Wolfbein, Ernest W. Burgess: Employment and Retirement.* E. W. Burgess (szerk): i. m. 54—75. pp.
14. *Szabady Egon: Az öregedés gazdasági és társadalmi következményei Magyarországon.* Statisztikai Szemle, 1963. 12. 1055—1062. pp.

ПОЛОЖЕНИЕ ПЕНСИОНЕРОВ И ИХ ПРОБЛЕМЫ

Резюме

Выход на пенсию производит внезапные перемены в жизни пожилых людей. Эти перемены являются многосторонними, они не ограничиваются на один сектор жизни и их воздействие проявляется в самых различных направлениях.

В результате выхода на пенсию изменяются материальные возможности стареющего человека, внезапно наступает значительное сокращение его доходов. Материальные трудности пенсионеров возникают помимо этого также и на основе того, что средний доход пенсионеров во всем мире является ниже среднего дохода активных самостоятельных и, далее, вызывается тем обстоятельством, что в низкооплачиваемых группах населения численность пенсионеров является значительно большей, чем их удельный вес в численности населения.

Выход на пенсию помимо сокращения доходов приводит к еще одному вызывающему иные проблемы изменению в жизни пожилых людей. Это вытекает из того, что участие в общественном производстве обеспечивает трудящимся не только заработок, но и возможности для различного рода деятельности и целый ряд общественных связей. После выхода на пенсию прекращается возможность для активного участия в прежней деятельности, вместо чего пенсионеру надлежит выработать новые формы деятельности, что не всегда происходит безболезненно; обрываются игравшие до сих пор важную роль общественные связи, при чем, если последние не удастся заменить новыми, у пенсионера может возникнуть чувство одиночества и изоляции.

Значительная часть пенсионеров находит себе новую сферу деятельности и необходимое человеческое окружение в рамках своей семьи. Это является традиционным путем в жизни престарелых. Однако в течение истекшего столетия семья перетерпела значительные изменения и благодаря этому она обеспечивает сегодня для активности престарелых совершенно иные возможности, чем сто лет тому назад.

Одной из важных задач освободившегося от ежедневных трудовых обязанностей пенсионера является использование имеющегося в его распоряжении неограниченного свободного времени. Это становится центральной проблемой в особенности у тех пенсионеров, которые имеют незначительные обязанности по домашней работе и которые не занимаются трудовой деятельностью в течение сокращенного рабочего вре-

мени. Надлежащее использование свободного времени со стороны пенсионеров затрудняется тем обстоятельством, что будучи активными самодельными они использовали свое свободное время в первую очередь так, как они это себе после выхода на пенсию не могут позволить из-за меньших доходов и слабеющего состояния здоровья.

В 1963 году Центральное Статистическое Управление начало проведение состоящей из ряда этапов серии обследований, назначением которых является изучение положения пенсионеров и их проблем. Эти обследования в конечном итоге ищут ответ на вопрос о том, каковой является частота возникновения отдельных проблем в жизни пенсионеров и с наличием или отсутствием каких факторов связано их наступление. Проведенное в 1963 году первое выборочное обследование имело в первую очередь назначение приобрести данные о составе пенсионеров по некоторым важнейшим признакам и построение основной выборки, на основании которой было бы возможным произвести отбор уже структурных выборок для дальнейших обследований. В ходе первого обследования были собраны данные относительно 5181 пенсионера.

На основании первого выборочного обследования мы узнали распределение пенсионеров по полу, возрасту, семейному положению, занятию, размеру пенсии и месту жительства. Мы получили сведения также и в отношении того, в какой мере пенсионеры выполняют оплачиваемую работу и в какой мере они получают поддержку от их семей. Обследование остановилось также на сроке ухода в пенсию. В этом отношении было установлено, что большинство пенсионеров выходит на пенсию, не в момент достижения пенсионного возраста, а часто значительно позже. В связи с обследованием условий выяснилось, что относительно значительная доля пенсионеров, 36 процентов, проживает вместе со своими детьми. Выборочное обследование остановилось также на использовании ими свободного времени с точки зрения того, какой инетрес проявляют пенсионеры к происходящим в мире событиям и каким образом они удовлетворяют свои культурные потребности.

POSITION AND PROBLEMS OF OLD-AGE PENSIONERS

Summary

Retiring brings fundamental changes in the life of the old. The changes are multifarious, they are not confined to one single sector of life and their impact makes itself felt in many respects.

Due to retirement the material position of the ageing person will change, his or her income will considerably decrease. The material troubles of the pensioners also stem from the fact that the average income of the pensioners falls short of that of the active earners all over the world and that in the lowest income brackets the pensioners occupy a far greater number than what would correspond to their ratio.

The giving up of active work causes in the lives of the ageing persons, beside the fall of the income, also changes which entail other problems. It follows from the fact that participation in the social production not only secures an income to the workers but also a scope of activity and a number of social connections. By leaving work the possibility of displaying such an activity will cease and instead the pensioner has to find himself new forms of activity which does not always take smoothly place; the social connections which have played an important role are disrupted. If he cannot replace them the pensioner may feel lonely and isolated in the community.

A considerable part of the pensioners will find the scope of activity and the indispensable human relations in their the family. This is the traditional course of life of the old. In the last hundred years however the family has greatly changed and secures quite different possibilities to the pensioner from what it used to offer to the ageing family members a hundred years ago.

Released from the ties of everyday work the pensioner will have to face on important task, to make use of his or her unlimited leisure. This becomes a central problem especially

with pensioners whose duties within the family and household are slight and who do not perform a gainful occupation. The pensioners will find it difficult to utilise their leisure since, as active workers, they utilised it in a way which, due to the reduced financial facilities and failing health, is out of question.

In 1963 the Hungarian Central Statistical Office began a series of multi-stage inquiries to deal with the position and problems of the pensioners. The final aim of the inquiry is to find out the frequency of the incidence of the different problems of the pensioners and what factors can be made responsible for their incidence or for their non-occurrence. The first sample survey which took place in 1963 was primarily meant to collect data about the composition of the old-age pensioners by some important characteristics and to create a basic sample of which structured samples can be chosen for further studies. In the course of the first inquiry data covering 5181 pensioners were compiled.

In the course of the first sample survey we obtained data about the composition of the Hungarian pensioners by sex, age, marital status, profession, the amount of the pension and domicile. We got also information as to what extent the pensioners take up a gainful occupation and in what frequency they are supported by the family. The inquiry also covered the retirement age and it has been established that the majority of the pensioners does not retire when reaching the retirement age but often years later. Through the examination of the family relations it has been found that the percentage of the pensioners living with their children is relatively rather high (36 p. c.).

The sample survey also dealt with the health conditions of the pensioners and also with the use of leisure from the aspect what interest the pensioners display for the events of the world and how they mostly satisfy their cultural interests.